

ÇUKUROVA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

E-ISSN: 2458-7559

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.18560/cukurova.1102>

ÖZMEN, Süleyman (2018). Dinî ve Hukuki Perspektife Göre Geçmişten Günümüze Kudüs'ün Önemi. *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 42-61.

CİLT 4, SAYI 1, YAZ 2018, s. 42-61

DİNÎ ve HUKUKİ PERSPEKTİFE GÖRE GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE KUDÜS'ÜN ÖNEMİ

Süleyman ÖZMEN¹

Öz

“Göklerde yaratılıp yeryüzüne indirilen şehir” olarak tasvir edilen kudüs, beş bin yıllık geçmişiyle bütün semavî dinler tarafından kutsal kabul edilen bir şehirdir. Kudüs’ü kutsal kılan sebeplerin başında, insanlığa rehber olarak gönderilen peygamberlerin pek çoğunun bu şehir veya civarında yaşamış olmasıdır. Hz. İbrahim, Hz. Davut, Hz. Süleyman, Hz. Yahya, Hz. Zekeriya ve Hz. isa gibi pek çok peygamberin birbirinden ibretli kıssalarına sahne olan Kudüs’le anılan son peygamber, miraç mucizesi dolayısıyla İslam peygamberi Hz. Muhammed’dir. Monoteist dinler açısından Kudüs, bir kentin adı olmaktan çok daha öte bir anlam ve değer taşımaktadır. Üç monoteist dine inananlar için de kutsal kenttir. Bu kutsallığa sebep olan yer ise tam olarak eski Kudüs’ün içinde yer alan Tapınak Tepesi’dir. Burası surlarla çevrili eski şehrin güney doğu köşesinin en uzak noktasına kadar uzanan bölge içerisindeki alandır. Bu alanın yüzölçümü yaklaşık 144 dönüm olup, Kubbet-us Sahra, Mescid-i Aksa ve sayısı iki yüze ulaşan birçok dinî esere sahiplik eder. Özellikle Kubbet-us Sahra’nın içinde yer alan muallak taşı her üç din için de ayrı bir önemi haizdir.

“Dinî ve Hukuki Perspektife Göre Geçmişten Günümüze Kudüs’ün Önemi” başlıklı çalışmada Kudüs’ün dinî, tarihi ve hukuki açılarından önemini karşılaştırmalı olarak inceleyeceğiz. 1517-1917 tarihleri arasında Osmanlı İmparatorluğu’nun kontrol ve yönetiminde olan şehirde huzur, barış ve müreffeh bir toplum hayatı mevcuttur. Ancak 1917 sonrası dönemde yaşanan sistematik gelişmeler; bugünkü kaos, karmaşa ve çatışmaları meydana getirmiştir. Makalede; 14 Mayıs 1948 tarihinde İsrail Devleti’nin kurulmasını müteakip yaşanan Arap-İsrail Savaşları, BM kararları, intifadalar, Oslo süreci ve günümüze uzanan gelişmeler analitik bir bakış açısıyla incelenecek ve Kudüs’ün Orta Doğu’da barışı tesis etmek konusundaki dinî, tarihî, hukuki ve coğrafi önemi vurgulanarak güncel çözüm önerileri tartışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Dinî, hukuki, tarihsel, perspektif, Kudüs, kutsal

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Süleyman Özmen, İstanbul Rumeli Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı, Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Silivri, İstanbul. E Posta adres: suleyman.ozmen@rumeli.edu.tr

Article Info/ Makale Bilgisi

Received/Geliş: 27.05.2018

Accepted/Kabul: 22.06.2018

THE SIGNIFICANCE OF JERUSALEM, ACCORDING TO RELIGIOUS AND LEGAL PERSPECTIVE FROM THE PAST TO THE PRESENT DAY

Abstract

Jerusalem, depicted as “the city that was created in the heavens and sent down to the earth,” is a city that is regarded as sacred by all celestial religions by its five thousand-year history. Many of the prophets sent to Jerusalem at the beginning of the sacred causes were living in this city or its vicinity. The city of Jerusalem, home to many of the stories that the prophets -such as Hz. Abraham, the prophet David, Hz. Solomon, Hz. Yahya, Hz. Zakariya and Jesus- have lived, Jerusalem also witnessed the Miraculous miracles of Muhammad. In terms of monotheistic religions, Jerusalem is much more meaningful and valuable than being a city name. The three monotheists are also the holy city for believers. This place of sanctification is exactly the temple hill in old Jerusalem. This area is surrounded by the city walls and extends to the farthest point of the southeastern corner of the old city. The area of this area is about 144 acres, Kubbat-us Sahara, Masjid al-Aqsa, and many religious buildings and objects reaching two hundreds in number. Especially in the Kubbat-us Sahara, the foundation stone is a distinctive feature for all three religions.

We will examine comparatively the importance of Jerusalem in terms of religion, history and legal aspects in our report titled “the significance of Jerusalem, according to religious and legal perspective from the past to the present day”. Between 1517 and 1917, there was peace period. Peace and a prosperous community life in the city which was under the control and management of the Ottoman Empire. However, systematic developments in the period after 1917; has brought chaos, confusion and conflicts of today to the fruition. In this article; on 14 May 1948, following the establishment of the state of Israel, we will examine the Arab-Israeli wars, UN decisions, intifadas, the Oslo process and the developments that are going on day by day from an analytical point of view and examine the religious, historical, legal and cultural aspects of Jerusalem geographical importance will be emphasized and the current solution proposal will be discussed.

Keywords: Religion, legal, historical, perspective, Jerusalem, holy

GİRİŞ (ORTA DOĞU, İSRAİL - FİLİSTİN ÖZERK BÖLGESİ VE KUDÜS HAKKINDA)

Orta Doğu terimi ilk defa 1902 yılında Amerikalı Deniz Stratejisi uzmanı ve tarihçisi olan Alfred Thayer Mahan tarafından ortaya atılmıştır. Bölgeye kısaca göz atacak olursak, Kuzey Doğu Afrika içerisinde yer alan Libya, Mısır, Sudan ve Etiyopya, kuzeyde Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan, güneyinde Suriye, Irak, İran, Lübnan, İsrail, Ürdün ve diğer Arap ülkeleri, doğusunda ise Afganistan, Pakistan ve belki de Hindistan'ın batı kesimini kapsayan coğrafi bölge şeklinde kabul edebiliriz. Bazı stratejistler Orta Doğu kavramı ile Yakın Doğu kavramını aynı pota içerisinde değerlendirmişlerdir. Bugün Orta Doğu'nun bu kadar fazla güncel olmasının ve sürekli çatışmaların yaşanmasının önemli bir sebebi dünyadaki kritik kaynaklar içerisinde kabul edilen kara altın veya petrol okyanusunun önemli bir kısmının bu bölgenin altında yer almış olmasıdır. Yine üç Semavi dininde doğuş yeri bu bölgedir. Tarih içerisinde bölge birçok güç çatışmasına tanıklık etmiş ve çok defa karşılıklı güç dengeleri arasında yer değiştirmiştir. Keza medeniyetin doğuş yeri olarak nitelenen Mezopotamya bu bölgededir. Hem Yahudilerin hem de Müslümanların babası olarak bilinen Hz. İbrahim'in doğum yeri olan Harran Ovası yine bu bölge içerisinde yer almaktadır. Farklı kültürlerin entegrasyon noktasıdır. Stratejik doğal kaynak kapasitesi ki bu dünya rezervlerinin petrol olarak yaklaşık %65'i ve doğal gaz rezervlerinin ise yine yaklaşık olarak %55'ini kapsamaktadır. Jeopolitik olarak üç kıtanın kesişim yeridir. Dünyanın en önemli lojistik ve ulaşım noktalarının köprü noktasıdır. Dünyada en yoğun demografik patlamının yaşandığı bölgelerden biridir. Kitle imha silahları ile balistik füzelerin en yoğun tırandığı bölgelerden biridir. Etnik açıdan oldukça farklı alt kimliklere ev sahipliği yapar. Tüm bu sayımsız

olduğum sebeplerden ötürü sürekli dünyadaki Süper Güçlerin ilgi ve etki alanı içerisinde olmuş ve günümüzde de çatışmaların yaşandığı bölge konumunda olmuştur.²

Pergelin ucunu Hayber'e koyup, 1500 kilometre yarıçapında bir daire çizdiğimizde, bu daire içinde Mezopotamya, Güneydoğu Anadolu, Suriye, Filistin (Bu dördüne "*Verimli Hilal*" denir.) Doğu Akdeniz, Mısır, Habeşistan ve tüm Arabistan Yarımadası ile bu yarımadaanın doğu ve batısındaki iki deniz (Basra Körfezi ve Kızıl Deniz) girer.³

Bu bölgede, Neolitikte, sınıflar oluştuğu için, sınıflarla birlikte büyük ruhlar iyice belirlenip güçlenmiş, ruhçuluk egemenliğin yanında ve onların eliyle evrimleşmeye başlamıştır. "Orta Doğu Ruhçuluğu" dediğimiz de işte bu egemen ruhçuluk ve kültür amaçlanmıştır.

Bölge Museviler, Hristiyanlar ve Müslümanlarca kutsal sayılmaktadır. Bu tek Tanrılı üç büyük din için kutsal kabul edilen yerlerin büyük bölümü Kudüs yöresinde toplanmıştır. Hz. İsa'nın doğduğu yer (Beytüllahim "*Betlehem*") ve gömüldüğü kutsal kabir, Hz. Muhammed'in göğe çıktığı (miraç) yer sayılan Mescid-i Aksa, Hz.İbrahim'in kurban kestiği kaya (Hacer-i Muallak) Kudüs bölgesindeki önemli kutsal yerlerden sadece birkaçıdır.⁴

Bu kadar üzerinde konular bahsedilen Filistin adı nereden gelmektedir. Filistin adı MÖ zamanlarda buralarda yaşamış olan kavmin adına bağlanır. İbraniler bu halka *pelishtin* ve bölgelerine de *palesheth* diyorlardı.⁵ "Plishtin Ülkesi" veya "Filistin'lilerin Ülkesi" buradan gelmektedir. Bu sebeple de ülke Filistin adını almıştır. Filistin'lilerin MÖ 12. yüzyılda Girit Ada'sından veya Güney Anadolu kıyılarından bugünkü Filistin kıyılarına göç ettikleri söylenmektedir. Romalılar ise bu topraklara *Palestina* demişlerdir.⁶

Filistin'de yapılan arkeolojik kazılarda, MÖ 50.000-12.000 yıllarına ait bazı insan kalıntlarına rastlanmakla beraber, ilk medeniyet eserleri MÖ10.000-5.000 yılları arasında görülmektedir. Bununla beraber, Filistin'in bilinen tarihi dönemi Bronz Çağı'na rastlamaktadır, bu da MÖ 3.000-2.000 yılları arasındaki dönemdir.

Yahudi adı Tevrat'ta MÖ 10 ncu Asırda Şeria (Ürdün) Nehrinin garbında kurulmuş bulunan Yuda Devleti'ne mensup kişi manasına gelen Yahudi kelimesinin çoğul şekli; Mecus, Mecusi, Arap, Arabi ve benzerlerinde görüldüğü gibi, Yahud'tur. Kelimenin Yakub'un dördüncü oğlu Yuda (Yahuda)'ya (Tekvin, 29: 49) mensup anlamına geldiği de rivayet edilir. Yahudi'nin, Yahuda'nın Arapçalaştırılmış şekli olduğu da kaydedilmiştir. Bütün bu farklı rivayetlere rağmen, Yahudi kelimesi Yuda Bölgesinde yerleşmiş bulunan eski İsrail halkının yeni nesilleri için kullanılmıştır.⁷

Rivayetler, İsrailoğullarının büyük atalarının İbrahim Peygamber olduğunu ve MÖ 1800 yıllarında Lut Peygamber'in kabileleri ile birlikte Şimali (Kuzey) Mezopotamya'daki Ur-Kaadim şehrinde Harran'a doğru Arami klanları ile birlikte göç ettiklerini, sonra Cenubi (Güney) Filistin'e yerleştiklerini gösterir.⁸ (Dinî kaynaklar, İbrahim veya Avraham'ı "*Vahdet-i İlahiye*" yani "*Tek Tanrı*" veya "*Tanrı'nın Birliği*" kavramını ortaya atan ilk müşid olarak kabul eder.)

Yine Tevrat'ın yaradılışa ait olan ilk kitabı "Genesis"e göre Yahudi kavminin başlangıcı İbraniler'dir ve yukarıda da ifade edildiği gibi gibi ulu dedeleri de Hz. İbrahim'dir. İbrahim, Nuh'un oğullarından olan Sam'ın üçüncü oğlu Arfaksad'ın torunu olan "Haber" veya "Hibir"ın

² Hamit Çelik, **Orta Doğu'da ABD Politikaları ve Büyük Orta Doğu Projesi**, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı Prof.Dr. Oya Akgönenç, Ankara, 2014, s.6.

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

³ Mehmet Kocaoğlu, **Uluslararası İlişkiler Işığında Orta Doğu**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, s.9.

⁴ **Temel Britannica Ansiklopedisi**, (1993 basımı), 6.Cilt "Filistin" Maddesi, s.299.

⁵ Prof.Dr. Fahir Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)**, Ankara, 1989, s.3.

⁶ **Collier's Encyclopaedia**, (1974 basımı), "Palestine" maddesi, s.126.

⁷ M.Asım Köksal, **Kitab-ı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit "Tevrat ve İncil"**, İstanbul, 1985, s.23.

⁸ **İslam Ansiklopedisi**, (1986 basımı), 13.Cilt "Yahudiler" Maddesi, s.339.

(Hebreux, Hebrew-İbrani deyimi buradan gelmektedir.) torunlarından olup, Kalde'nin Ur (el-Magir "Harran Ovası, Urfa civarı") şehrinde dünyaya gelmiştir.

Ve İbrahim kendisine ait olan herşeyi oğlu İshak'a verdi. 175 yıl yaşadıktan sonra kocamış ve günlere doymuş olarak güzel ihtiyarlıkta son soluğu verip öldü ve kavmına katıldı... Allah, İbrahim'in ölümünden sonra oğlu İshak'ı mübarek kıldı... İshak Arami Laba'nın kızkardeşini, Paddan-Aramdan Arami Betüel'in kızı Rebeka'yı kendisine karı olarak aldı.⁹

Ve babası İshak oğlu Yakup'a dedi: Şimdi yaklaş ve beni öp oğlum. Ve yaklaşip O'nu öptü ve esvabının kokusunu kokladı ve onu mübarek kılıp dedi: "Bak, oğlumun kokusu, Rabbin mübarek kıldığı kırım kokusu gibidir ve Allah sana göklerin çiğinden ve yerin semizliğinden, buğdayın ve yeni şarabın çokluğunu versin. Kavimler sana kulluk etsinler ve milletler sana baş eğsinler. Kardeşlerine efendi ol ve ananın oğulları sana baş eğsinler. Sana lanet edenler lanetli olsunlar ve seni mübarek kılanlar mübarek olsunlar."... Paddan-Aram'dan geldiği zaman, Yakup'a Allah yine göründü ve O'nu mübarek kıldı. Ve Allah O'na dedi ki: "Senin adın Yakup'dur. Ancak adın artık Yakup olarak çağrılmayacak ve bundan sonra adın İsrail olacaktır. Bundan sonra gelecek senin oğullarına İsrailoğulları denilecektir."¹⁰

Filistin 13 Eylül 1993 tarihinde Washington'da Beyaz Saray'da yapılan bir tören ile, FKÖ Yürütme Kurulu üyesi Mahmut Abbas ve İsrail Dışişleri Bakanı Şimon Perez tarafından bir diğer adı da "Gazze-Eriha Anlaşması" olan, "İlkeler Anlaşması" imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre İsrail tarafından işgal edilen Filistin topraklarının bir kısmı özerkliğe kavuşmuştur.¹¹

Birleşmiş Milletler, 29 Kasım 2012'de Filistin'in BM'deki gözlemci kuruluş statüsünü, üye olmayan gözlemci devlet statüsüne yükseltmiştir.¹² İsveç Parlamentosu 30 Ekim 2014 tarihinde Filistin Devletini resmen tanımıştır. Bu karar bir Avrupa Birliği devletinin aldığı ilk tanıma kararı olmuştur.¹³

1. Dinler ve Kudüs

Bugün "Kenanlılar" diye bildiğimiz bir Arap kavmi MÖ 3.000 yıllarında orta Arabistan çöllerinden yukarı doğru çıkarak ulaştıkları noktada kurdukları kente (o dönem ki Tanrılarında ötürü) "Orasalem" demişlerdi. Tarihte Ammi ya da Babil kökenli kelimeler olarak "Varya Salem" ve "Yaro Salem" diye de geçmektedir. Gene Kenanlıların bir kolu olan Jebusitler'den ötürü, MÖ 1.400 dolaylarında Kudüs'e "Jebus" dendiğini de biliyoruz. Kenan diyarı iki-yüz yıl sonra İbrani işgaline uğramıştır. MÖ 1.000 dolaylarında Kral Davud, yerli halkla birlikte Judah ve İsrail kabilelerinin bir çeşit federasyonunu kurmayı başarmıştır. Bu federasyon onun oğlu Süleyman'ın ölümüyle dağılmış ve ortaya çıkan iki ayrı krallığın birinin başkenti Kudüs, diğerinin de Samiriye (Samaria) olmuştur.¹⁴

Her ikisi de Asurlular'ın batıya yönelişleriyle yıkıldı. Babil Kralı Nebukadnezar da Asurluları ezip kenti ve Süleyman'ın Tapınağını yerle bir etti. Yaşamlarını yitirmeyen İsraililerin Babil'e götürülmeleri ve orada kölelikleri MÖ 586'da başlar. Pers İmparatoru Sirius onların ancak yarım yüzyıl sonra geriye dönmelerine izin verdi.

⁹ Tevrat-ı Şerif, "Eski Ahit", İstanbul, 1985, s.22-24.

¹⁰ Tevrat-ı Şerif, "Eski Ahit", age., s.26-35.

¹¹ Doç.Dr. O. Metin Öztürk, **Türkiye ve Orta Doğu**, Ankara, 1997, s.19.

¹² http://www.mfa.gov.tr/no_-275_-30-kasim-2012_-filistin_in-bm_de-_uye-olmayan-gozlemci-devlet_-statusu-kazanmasi-hk_tr.mfa, (30 Kasım 2012)

¹³ <http://www.aljazeera.com.tr/haber/isvec-filistini-devlet-olarak-tanidi>, (30 Ekim 2014)

¹⁴ Türkkaya Ataöv, **Kudüs ve Devletler Hukuku**, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Yıl 1980, Cilt 35, Sayı 1, Ankara, 1980, s.31.

“Kudüs” bir kentin adı olmaktan çok daha öte bir anlam ve değer taşır. Üç monoteist dine, yani Yahudiliğe, Hristiyanlığa ve Müslümanlığa inananlar için “Kutsal Kent” tir. Yahudiler kentin adının ilk kez Tevrat’ta geçmesiyle kutsallığı ve ebediliğinin Kral Davud ve Süleyman’ın (Salomon) yönetimiyle bağlantılı olduğuna inanırlar. Gerçekten, Tevrat’ta (ve İncil’de) Kudüs şiir gibi ince duygularla tanımlanır. Örneğin, Mezmur’un bir yerinde (48: 3/2) *“tüm dünyanın sevinci”*, başka bir yerinde de (50: 2) *“kusursuz güzellik”* diye geçer. Mersiyeler’de de (1: 1) *“kentlerin prensesi”* diye anılır. Birçok Yahudi yayını eski Kudüs’ün parlaklığıyla haklı olarak övünür.¹⁵

Kudüs her üç Semavi din içinde özel bir anlam ihtiva etmektedir. Kudüs’ün taşıdığı anlam kimi zaman Hadislere kimi zaman da kutsal kitaplara taşınmıştır. Şimdi Kudüs’ün üç ayrı Semavi dinde de taşıdığı duygusal öneme bir göz atalım.

Hz.Muhammed bir hadisinde şöyle demiştir; *“Ey Kudüs, Allah’ın seçtiği toprak ve onun kullarının vatani, senin duvarlarından dünya dünya oldu. Ey Kudüs, sana doğru inen çiğ bütün hastalıkları iyi ediyor. Çünkü geldiği yer Cennet’in bahçeleridir.”*¹⁶

Yine İncil’de şöyle bir bölüm mevcut; *“Ey Kudüs, Peygamberleri öldüren ve kendisine göndreilenleri taşıyan sen, tavuk yavrularını kanatları altına nasıl toplarsa, ben de senin çocuklarını kaç kere öyle toplamak istedim.”*¹⁷

Ve Tevrat’ta sürgün edilen İsrail çocuklarının ifade edildiği *“Mezmurlar”* bölümünde şöyle bir yemin var; *“Seni unutursam, ey Kudüs, sağ elim hünerini unutsun, eğer seni anmazsam, eğer Kudüs’ü baş sevincimden üstün tutmazsam, dilim damağıma yapışsın.”*¹⁸

Görüldüğü gibi Kutsal Topraklar diye nitelendirdiğimiz bu yerlerde öncelikle Kudüs her üç semavi din için de özel anlam taşımaktadır. Yahudi kutsal tapınağı Bet Hamikdaş’ın inşa edildiği (şu an Batı Duvarı ayakta), Mescid-i Aksa, Sahrat-us Kubbe (Hz.Muhammed’in Miraç’a çıktığı yer ve Müslümanların ilk kiblesi) ve yine Hz.İsa’nın göğe yükseldiği söylenen yer (Kıyamet Kilisesi/Zeytindağı) hep buradadır. Ayrıca İsa’nın doğduğu yer Bethlehem ve Hz.İsa ile Meryem’in yaşadığı yer olan Nazareth yine bu toprakların sınırları içerisinde.

Tarih boyunca Kudüs merkez olmak üzere birçok mücadelenin temelinde kökü 4000 yıl önceye dayanan Semavi Dinlerin bölgedeki karşılıklı rekabet ve kavgalarına rastlamak mümkün olmuştur. Bu kavgalar bazen hilal ve haçı, bazen hilal ve yıldızı (Davud) ve bazen de her üçünü birden birbirine karşı getirmiştir.

1905 senesinde Çerkeş Şeyhizade Halil Halid Bey’in Mısır’da yazmış olduğu *“Hilal ve Haç Kavgası”* adlı eserinin ikinci bölümünün başında şöyle bir ifade yazmaktadır; *“Soylu veya ruhban grubuna dâhil bir çok Avrupalı yazar ve müellif vardır ki, haça inanan halkın, hilale bağlı insanlar hakkındaki öfke ve kinini sürekli kışkırtmaktan daima fayda umarlar. Hilalin, haça düşman olduğunu yaymak bunlar tarafından daima uygun görülmüştür.”*¹⁹

¹⁵ Türkkaya Ataöv, *age*, Ankara, 1980, s.32.

¹⁶ Dominique Lapiere & Larry Collins, *Kudüs Ey Kudüs*, Çev.: Aydın Emeç, İstanbul, 1997, s.9.

¹⁷ İncil(Yeni Ahit), *“Matta Bap 23/37”*, İstanbul, 1985, s.25.

¹⁸ Tevratı Şerif (Eski Ahit), *“Mezmurlar Bap 137”*, İstanbul, 1985, s.552.

¹⁹ Şeyhizade Halil Halid, *Hilal Haç Kavgası*, İstanbul, 1975, s.13.

Bu kinin karşılığında İslam dini yada haç sakin ve hoşgörü içerisinde kalmıştır. Yüzyıllar boyunca İslam inancı, dünyanın en büyük dinlerinden biri olmuştur. En büyük özellikleri, yardımsever, hoşgörülü, başka dinlere saygılı ve ılımlı olunması İslamiyetin en temel özellikleriydi. Fakat son yıllarda sözde “İslami Uyanış”, “İslami Diriliş” söylemleri altında El-Kaide (S. Arabistan ve Afganistan), Taliban (Afganistan), Eş-Sebab (Somali), Boko Haram (Nijerya), IŞİD (Irak ve Suriye), El-Nusra (Suriye), İhvan (Mısır ve Katar), Hamas (Filistin ve Katar), Maute (Filipinler) ve Türkiye’de FETÖ gibi adlarla ortaya çıkan bazı akımlar İslamiyetin bu özelliklerini büyük ölçüde gölgelemeye başladı. Maalesef günümüzde İslam sözcüğü neredeyse hep şiddet ve terörle yan yana anılır ve hatta eşanlamlı kullanılır hale geldi.²⁰

Bu coğrafyada yaşayanlar esasında çoğunlukla aynı dil ailesinden gelmektedir. Araplar ve İbraniler, Orta Doğu kültür temsilcilerinin adı en çok duyulanlarıdır. Hep kavgalı olsalar da birbirlerinin aslında amcaoğullarıdır. Dilleri ve kültürleri birbirine benzer özellikler gösterir.²¹

Arapların ve Yahudilerin birbirlerinden nefret etmelerine rağmen aslında genetik olarak birbirlerine oldukça yakınlar. Belki de bu yakınlığın sebebi Yahudilerle Arapların genetik olarak kardeş olmasından kaynaklanıyor olabilir.²²

Çeşitli bölgelerde yaşayan insanların genetik kalıtlarıyla ilgili araştırma yapan Amerikalı bilim adamları, Museviler ile Filistinlilerin genetik kardeş olduğunu ispatladılar. “*Şayet barış insanların ortak kalıtlarına dayanarak sağlansaydı, Orta Doğu’da barış çok önceden sağlanmış olurdu.*” diyen Amerika’lı bilim adamı Dr. Harry Ostrer, 2000 yılında Museviler ile Arapların, ortak genetik soylarının binlerce yıl öncesine dayandığını belirtti.²³

İsmail, Hz.İbrahim’in ilk oğluydu ve Tevrat’a göre babası tarafından kovulmuştu. Yine Tevrat’a göre İsmail, bütün Arapların atasıydı. İbrahim’in ikinci oğlu olan İshak ise seçilmiş olan varis ve bütün Yahudilerin atasıdır. Bu sonu gelmez aile kavgası yaklaşık 5000 yıldan beri devam ediyordu ve sonunun da korkunç olacağı tahmin edilmişti.²⁴

Yine dinî kaynaklara göre, İbrahim veya Avraham, “vahdet-i ilahiye” yani “Tek Tanrı” veya “Tanrı’nın Birliği” kavramını ortaya atan ilk müşrid ve ilk peygamberdir. İbrahim’in Harran (Urfa)’dan Kenan diyarına göç etmesi MÖ 21. yüzyılda olduğu öne sürülmektedir. Bu dönem Babil hükümdarı Hammurabi zamanına rastlar.

İsrailoğulları, MÖ 17. yüzyılda Kenanelinden Mısır’a göç etmişlerdir. Yakup’un oğlu olan Yusuf’un liderliğinde Nil Deltasındaki Gessen(Goshen) bölgesine yerleşmişlerdir. MÖ 1400 yıllarında Firavun Seti’nin oğlu olan Ramses döneminde Yahudilere yapılan zulüm üzerine Musa’nın liderliğinde Mısır’dan ayrılmışlardır. Tevrat’ta buna Exodus denmektedir.

Tevrat’ın yaradılışa ait olan ilk kitabı Genesis’e göre Yahudi Kavmini başlangıcı İbraniler’dir ve ulu dedeleri de İbrahim’dir. İbrahim, Nuh’un oğullarından Sam’ın üçüncü oğlu Arfaksad’ın torunu Haber veya Hibir’in (Hebreux, Hebrew-İbrani deyimi buradan gelmektedir) torunlarından olup, Kalde’nin Ur (el-Magir) şehrinde dünyaya gelmiştir.²⁵

Nuh’un tufanından sonra dünyada ilk hayat Harran Ovası’nda başlamıştır. Hz. İbrahim burada dünyaya gelerek Kral Nemrut’a ve onun dini olan Paganizme (Çok Tanrı / Putlar) karşı gelmiştir. Eşi Sarah’la birlikte önce Mısır’a ardından Firavunun kendilerine cariyeye olarak verdiği Hacer’le birlikte El Halil’e (Hebron) geldiler.

²⁰ Aysel Ekşi, **Din Devletleri**, Ankara, 1995, s.9.

²¹ Şükrü Günbulut, **Orta Doğu Din Kültürü**, İstanbul, 1996, s.96.

²² Harry Ostrer, **Proceedings of the National Academy of Sciences**, 09 Mayıs 2000, s.17. (Haftalık Bilim Dergisi)

²³ **Cumhuriyet Gazetesi**, 09.Mayıs.2000, Dış Haberler Bölümü, s.7.

²⁴ Michael Drosnin, **Tevrat’ın Şifresi**, Çev.: Zeynep Gökçen, İstanbul, 1999, s.155.

²⁵ Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, **age**, Ankara, 1988, s.7.

Hız.İbrahim'in Hacer'den İsmail adlı bir çocuğu oldu. Sarah, İsmail'le Hacer'i kıskandığı için onlarla aynı yerde kalmak istemediğini Hz.İbrahim'e söyledi. Hz.İbrahim, Burak'la İsmail ve Hacer'i Mekke'ye götürdü. İsmail ve Hacer, Mekke'de Kureyş kabilesini oluşturdular. Bu kabile ileride Hz.Muhammed'in de kabilesi olacaktır. Hacer ve İsmail, Arapları ve Müslüman grubunu oluşturdu.

Fakat Tevrat'ta İsmail ve kavmi adeta ikinci sınıf evlat olarak gösterilmiştir. Şöyle ki Ahd-i Atik Tekvin bölümü Bap 16: 12'de; *"İsmail insanlar arasında yabancı adam olacaktır, onun eli herkese karşı ve herkesin eli ona karşı olacak ve bütün kardeşlerinin doğusunda oturacaktır."*²⁶

Öte yandan Sarah 95 yaşındayken İshak'ı dünyaya getirdi. İshak'tan sonra oğlu Yakup Peygamberliği devraldı. Allah Yakup'a senin adın İsrail ve senin çocukların İsrailoğulları olacak dedi. Yakup'tan sonra Yusuf Peygamberliği devraldı. İsrail oğulları Mısır'a gittiler. Orada çoğaldılar, zenginleştiler. Firavunun onlara eziyet yapması üzerine İsrail oğullarını Mısır'dan kurtarmak için Hz.Musa'ya Allah görev verdi.²⁷

Yukarıdaki özet bilgi Eski Ahit (Torah-Tevrat)'ten alınmıştır. Görülüyor ki her ikisi de Semitik Irktan olan Araplar ve Yahudiler aslında aynı babadan dünyaya gelmiştir.

Burası, en başta MÖ 950'de yapılan ve gene MÖ 515'te Babillilerin yıktığı, Yahudilerin buraya bir daha dönmeleriyle gene yaptırılan ve MS 70'de Romalılara baş kaldırdıkları sırada yıkılan Süleyman Tapınağı olmak üzere Yahudiler için kuşkusuz bir mıknaş gibi çekici olmuştur. Ama hemen ekleyelim ki, bunu söylemek başka, Yahudi dini ile asla aynı şey olmayan Siyonizmin, İsrail devletinin kurulmasından sonra askeri saldırılarla toprak elde etmesinin "Peygamber İbrahim'e yapılan vaad"ın yerine getirilmesi biçiminde yorumlamak bambaşka bir şeydir.²⁸

Bugün dünyada din olgusu eskiden olduğu gibi bugünde kavgaların, savaşların, tartışmaların temelini teşkil etmektedir. Din olgusu dün vardı. Bugünde vardır ve yarın da varolacaktır. Dolayısıyla bu olguyu devlet politikalarından ve uluslararası ilişkilerden ayrı düşünmek veya ayrı düşünmeye çalışmak büyük bir yanlılık olacaktır.

1096 yılında başlayan ilk Haçlı seferleri ve 1099'da Kudüs'ü fethedip yaklaşık 70 bin kişiyi kılıçtan geçirerek oluk gibi Kudüs sokaklarında akıtılan kanların nasıl unutulmaması gerekiyorsa yine bu topraklarda İngilizlerin manipülasyonu ile Osmanlı'ya karşı ayaklanan Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in liderliğindeki Arapların isyanını da unutmamamız gerekir.

Kitab-ı Mukaddes'te Yehova kesin sınırlarını çizerek, İsrailoğullarına toprak vaat etmiştir. Yani bir ulus, yaptığı ve yapacağı işgaller için tinsel birkılıf bulmuştur. General Moşe Dayan, 12 Ağustos 1967 tarihinde Jerusalem Gazetesinde şu demeci vermiştir; *"Bizler Tevrat'a sahipsek, bizler kendimizi Tevrat'ın halkı olarak görüyorsak, Tevrat'ta vaat edilen bütün topraklara sahip olmak zorundayız."*²⁹

Tanrı Yehova'nın İsrail halkına vaat ettiği toprakların net sınırı şöyledir; *"O günde Rab Abramla ahdedip dedi: Mısır Irmağından (Nil Nehri) Büyük Irmağa (Fırat Nehri) kadar bütün bu diyarı, Kenanileri ve Kenizzileri ve Kadmonileri ve Hittileri ve Perizzileri ve Refaları ve Amorileri ve Kenanlıları ve Girgashileri ve Yebusileri senin zürriyetine verdim."*³⁰

Bugün Nablus diye bildiğimiz yerde Hz. İbrahim'e denir ki: "Bu toprağı senin sulbüne vereceğim." (12:7) İbrahim, Bethel yakınlarında bir tepedeyken de bu sözleri duyar: "Gördüğün bütün toprakları sana ve senin sulbundan olanlara ilelebet vereceğim", (13:15) Aynı kaynaktan

²⁶ İlhan Arsel, **Tevrat ve İncil'in Eleştirisi**, İstanbul, 1997, s.36.

²⁷ Tevratı Şerif (Eski Ahit), **"Tekvin Bap 28/46"**, İstanbul, 1985, s.27-48.

²⁸ Türkkaya Ataöv, **age**, Ankara, 1980, s.33.

²⁹ Roger Garaudy, **İsrail Mitler ve Terör**, Çev.: Cemal Aydın, İstanbul, 1997, s.32.

³⁰ Sedat Memili, **Musa'da Böyle Buyurdu**, İstanbul, 2000, s.63-64.

başka bir yerde (Tekvin, 15: 18) daha büyük bir açıklık var: “*Bu toprağı, Mısır’daki nehirden büyük nehre, Fırat Nehrine kadar senin sülbundan olanlara verdim.*” Aynı vaad Hz. İshak’a ve Hz. Yakub’a da yapılmıştır. (28: 13). Sünnet, Allah ile Hz. İbrahim ve onun sülbundan olanlar arasındaki anlaşmanın bir göstergesi olarak kabul edildiğinde (17/8), tüm Kenan diyarını “*ebedi mülk*” olmak üzere Hz. İbrahim’e verir. Ne var ki, din çerçevesi içindeki bu vaad yalnız Yahudilere yapılmış değildir. “*Senin sülbundan*” sözlerinden amaç yalnızca Yahudiler olamaz. Gene din çerçevesi içinde, Hz. İbrahim’in oğlu Hz. İsmail’den olanlar Müslüman ve Hristiyan Araplardır.! Bu anlayış içinde Hz. İsmail, Arap kavimlerinin babasıdır. Hz. İbrahim’in çocukları arasında bir fark olmadığı Tevrat’ta söylenir (Tekvin, 21: 10-12). Kaldı ki, sünnet anlaşması yoluyla Kenan diyarı “*ebedi mülk*” olarak verildiğinde sünnet olmuş olan Hz. İsmail’dir. Sarah’dan olma İshak değil din kitaplarında Yahudilerin türediğine inanılan İshak daha doğmamıştı bile...³¹

Kuşkusuz önemli olan dinî yönlerinden ziyade konunun hukuksal yönüdür. Ancak dinî gerekçeler tarafların kendilerinde bir şekilde hak görmesine yol açmaktadır.

Hiç kuşku yok ki, Kudüs İslam dini ve onun simgelediği kültür için kutsaldır. Müslümanlar (Araplar ve Türkler) bu topraklarda 1.300 yıl kadar egemen olmuşlardır. Kudüs, bütün Müslümanlar için kutsallıkta Mekke ve Medine’den sonra gelir. Kudüs’teki Mescid-i Aksa’dan daha kutsal ancak Mekke’de Kâbe ve Medine’deki El-Haram olabilir.³²

Tarih boyunca başat güçler tarafından defalarca el değiştiren Kudüs’te bölgesel kalıcı barış ve istikrarın sağlandığı dönem Osmanlı İmparatorluğu dönemi olmuştur. 1517-1917 yılları arasındaki 400 sene boyunca şehirde huzur ve refah hâkim olmuştur. Şimdi bu barış döneminden sonra şehirle ilgili yönetimi ve inisiyatifi ele geçiren İngiltere’nin dönemine göz atalım.

2. Bölgedeki Çözüm Çabaları (1918-1948)

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra sonra kurulan ve başta İngiltere olmak üzere galip devletlerin büyük etkisi altında olan Milletler Cemiyeti yenik devletlerden Osmanlı İmparatorluğunun bazı eski toprakları üstünde “Manda” adıyla anılmaya başlanan bir sistem kurdu. Bu anlayış içinde Filistin, Kudüs de dâhil olmak üzere 1922’de İngiliz Mandasına verildi. Ancak, hemen belirtmek gerekir ki, bu topraklar birinden alınıp başka birine verilirken, savaş sırasında ve sonra çok sözü edilen “self determination” ilkesine uyularak Filistin halkına oyunu soran olmamıştı. Oysa Milletler Cemiyeti sözleşmesi bu ilkeye uyulmasını istemekteydi. Filistin’in (ve Kudüs’ün) durumunda Manda yönetiminin yerli halkın oyuna başvurmadan uluslararası bir örgütün kararıyla kurulması hukukun çiğnenmesidir.³³

Manda yönetimiyle birlikte Filistin’e (ve Kudüs’e) yığımsal Yahudi göçleri başladı. Bu göçün birdenbire artmasının nedenlerinden olarak Manda yöneticisi İngilizlerin özellikle ünlü Siyonistler arasından seçilmeleri gibi önemli noktaların değerlendirilmesi ya da dışardan gelen Yahudi göçmenlerin yerli halka karşı tavrı ve bununla bağlantılı birçok önemli noktalar tamamen hukuka aykırıdır. Birden hızlanan Yahudi göçü yeni gelenlerle eski yerliler arasında doğal olarak bir sürtüşme yaratmış ve bu durum gitgide kanlı bir aşamaya varmıştır.

Kudüs’teki Kutsal Yerler’de ilgili tarafların hak ve hukuku geçmişte karşılıklı saygı ve teamülden kaynaklanarak ortaya çıkmıştı. Uygulama statükoya, yani mevcut duruma dayanıyordu. Özellikle Türklerin döneminde Müslümanların bu statükoya ne denli saygılı olduklarını ve bu saygının bölgesel istikrarı sağladığını tarihten görüyoruz. Ancak, Manda rejiminin kurulmasıyla haklarından çok daha fazlasını almaya yönelik genel bir tasarımı hemen uygulamaya koyulan Siyonistler Batı Duvarı’ndaki statükoyu da birtakım zorlamalarla değiştirmeyi denediler. Bu

³¹ Türkkaya Ataöv, **age**, Ankara, 1980, s.35.

³² Türkkaya Ataöv, **age**, Ankara, 1980, s.38.

³³ Türkkaya Ataöv, **age**, Ankara, 1980, s.39.

zorlamaların neden olduğu olaylarda özellikle 1929 yılında epeyi kan akmıştır. Filistin'e Milletler Cemiyeti'nin onayıyla bir Uluslararası Araştırma Komisyonu göndermekten başka çıkar yol kalmamıştı.³⁴

İngiliz manda yönetimi daha başlangıçta, Filistin'de bir Yahudi-Arap işbirliğini sağlayarak bir "Özerk Yönetim" kurmak istemişti. Fakat Arapların manda yönetimi ile her türlü işbirliğini red etmesi üzerine bu tasarı yürütülemedi.

Arapların bu tepkisi ayaklanmalara dönüşünce ve özellikle 1929'da ki ayaklanmalar üzerine, İngiltere Filistin'de yeni bir çözüm arayışı içerisine girdi 1929 ayaklanmalarından sonra, İngiltere Walter Shaw başkanlığında bir hukukçular komitesi ile Sir John Hope Simpson başkanlığında bir iktisatçılar komitesini, incelemelerde bulunmak ve rapor hazırlamak üzere Filistin'e gönderdi. Her iki komite de Filistin'de üç ay süren incelemeleri sonunda sundukları raporlarında Yahudi göçlerinin durdurulmasını ve Yahudilere toprak satılmamasını tavsiye ediyorlardı.³⁵

Lord Passfield, Filistin meselesine bir çözüm bulmak amacı ile Başbakan Ramsey Mac Donald'ın muvaffakatı ile bir rapor hazırladı. *Passfield Beyaz Kitabı* (Passfield White Paper) adını alan ve Ekim 1930 da yayınlanan bu rapor, 1922 de olduğu gibi Arap ve Yahudi işbirliğine dayanan bir yönetim tavsiye etmekte ise de, raporunun esas ağırlığı Filistin'deki toprak meselesi ve Yahudi göçleri konusunda söyledikleriydi. Şöyle ki:

a. Filistin'de ekilebilir toprakların miktarı 6.544.000 dönümdür. Yahudilerin iyi bir teşkilatlanma ile ve başarılı bir toprak politikası takip ederek 1.000.000 dönüm toprağa sahip olmasına karşılık, Arap nüfusun üçte biri topraksızdır. Her Arap ailesinin normal yaşantısı için kuru arazide 130 dönüme ihtiyacı olduğu halde ortalama ancak 90 dönüm araziye sahip bulunmaktadır. Arap kitlesinin nüfusunu göz önüne alınca aradaki farkı kapata bilmek için daha 8.000.000 dönüm ekilebilir toprağa ihtiyaç vardır.³⁶

b. İngiliz Manda Yönetiminin esas görevi, Yahudi göçlerinin, "Filistin halkının diğer kesimlerinin" zararına olmamasını sağlamak iken bu göçler Araplar için hem toprak yetersizliğine ve hemde Arap işsizliğine sebep olmaktadır.

c. Dolayısı ile hem göçler hemde Yahudilerin toprak satışı sınırlandırılmalıdır.³⁷

Denebilir ki, İngiltere'nin Filistin meselesine çözüm bulmak için hazırladığı belgeler içinde Arapları destekleyen Arapların görüşlerini benimseyen tek belge Passfield Beyaz Kitabı olmuştur. Bu yüzdendir ki bu belgenin yayınlanması üzerine, Dr. Chaim Weizmann Dünya Siyonist Teşkilatı Başkanlığından istifa etmiştir. Weizman'a göre Passfield beyaz kitabı siyonizme vurulmuş bir darbe ve ihanettir. Beyaz kitap gerek İngiltere'deki gerek dünyadaki Yahudilerin sert protestolarına sebep oldu protestolar o derece şiddetli oldu ki, Başbakan Mac Donald 13 Şubat 1931 de Dr. Weizmann'a bir mektup yazarak, Passfield Beyaz Kitabı'nın, İngiltere'nin bölgede bağlı olduğu politikada hiçbir değişiklik meydana getirmedikini söylemek ve gerek Yahudi göçlerine, gerekse toprak konusunda gayet yumuşak ve ümit verici ifadeler kullanmak zorunda kaldı. Başbakan Mac Donald'ın bu mektubu Araplar bakımından Passfield beyaz kitabınının değerinin sifıra inmesi demektir. Bu sebeple Araplar, tepki olarak şiddetli gösterilere ve ayaklanmalara başvurmak istedilerse de İngiliz Yüksek Komiserliği bunları önlemek için sert tepkiler aldı. Ne var ki, Beyaz Kitabı Başbakan Mac Donald'ın mektubundan

³⁴ Mustafa Öztürk, **Türk Edebiyatında Kudüs Teması**, Journal of Islamicjerusalem Studies, 2017, 17(2): 39-57.

³⁵ Edward W. Said&Christopher Hitchens, **Peace and Its Discontents: "Essays on Palestine in the Middle East Peace Process"**, London, 1995, s.67.

³⁶ Itamar Rabinovich, **The Waging Peace: "Israel and the Araps at the End of the Century"**, New York, 1995, s.35.

³⁷ Webb Mc Kinley, **Trouble in the Middle East**, New York, 1972, s.85.

sonra, 1931-1935 döneminde; Yahudilerin nüfusları da, toprakları da iki misli arttı. 1930-1936 yılları arasında Yahudi nüfusundaki artış, sayı olarak iki yüz bindir.³⁸

1936 yılındaki Arap ayaklanmaları İngiltere'yi Filistin konusunda yeni bir çözüm arayışına itti. Çünkü Avrupa'daki krizleri ve gerginliklerin başlaması ile birlikte, Nazi Almanyası ve faşist İtalya Orta Doğu'ya ve Arap dünyasına dönük propaganda faaliyetlerine hız verdiler. İtalya İngiltere'yi Akdeniz'de zayıflatmak için Arap dünyasının milli hislerini ve bağımsızlık isteklerini tahrik ederken, Nazi Almanyası da İngiltere ve Fransa'nın Orta Doğu'daki durumlarını sabote etmek ve sarsmak için geniş bir propaganda kampanyasına girişti bu propagandalar gerek Arap dünyasında gerek Filistin Arapları üzerinde tesir etti. Kudüs müftüsü Hacı Emin El Hüseyin'in Nazi Almanyası'nın Orta Doğu'daki en kuvvetli dostu haline geldi. Kudüs müftüsü İngiltere'ye karşı Nazi Almanyası'na sırtını dayamaktaydı.³⁹

Bu gelişmeler İngiltere üzerinde de tesirsiz kalmadı. Fransa 1936'da Suriye ve Lübnan'a bir takım bağımsızlık hakları tanıırken, İngiltere de Mısır'a bağımsızlık verirken, bir kriz halinde limanları stratejik ehemmiyet kazanacak olan Filistin'de de Arapları yatıştırarak bir formül arama çabasına girişti.

1936-37 Arap ayaklanmaları üzerine İngiltere Hükümeti, eski Hindistan İşleri Bakanlarından Lord William Robert Peel başkanlığında kurulan ve "Kraliyet Filistin Komisyonu" adını alan bir heyeti, bir rapor hazırlamak üzere Filistin'e gönderdi. Peel Komisyonu, Filistin'de iki ay süre ile incelemeler yapıp, Arap ve Yahudi pek çok kişi ile görüştü ve **Peel Komisyonu Raporu** adını alan 404 sayfalık raporunu 1937 Temmuzunda hükümete sundu.⁴⁰

Peel Komisyonu Raporunda, Arapların şikâyetlerini şöyle sıralamaktaydı: Toprakların Yahudilerin eline geçmesi, Yahudi göçlerine izin verilmesi, İngilizce ve İbranice'nin resmi dil olarak kullanılması, İngiliz ve Yahudi subaylarının istihdamına karşılık Araplara memuriyetlerin verilmemesi gibi mazeretlere dayanıyordu.

Yahudilerin şikâyetleri ise şöyleydi: Yahudi milli yurdunun kurulmasında İngiliz manda yönetiminin ağır ve savaştırmacı davranması, Yahudi göçlerinin kolaylaştırılmasında manda yönetiminin isteksizliği, buna karşılık Filistin'e gayri meşru Arap göçlerine göz yumulması Ürdün topraklarının da Yahudi göçlerine açılması, bürokrasinin Araplara eğilim göstermesi, Yahudilerin öldürülmesi hadiselerinde cezaların yetersiz olması, Kudüs Müftüsünün "yıkıcı" faaliyetlerine karşı manda yönetiminin hoşgörü ile davranması ve bunun gibi mazeretlere dayanıyordu.

Rapor çözüm için şöyle diyordu: Görüldüğü kadarıyla, mesele, Araplara ve Yahudilere bütün istediklerini vermekle çözümlenemez. "*Hangisi Filistin'i yönetecek?*" sorusuna verilecek cevap, "*hiçbiri*" olmalıdır.

Peel raporu, bu "*hiçbiri*" deyiminin gerektirdiği çözüm olarak da, Filistin'in Araplarla Yahudiler arasında taksimini öngörmekteydi. Bu sebeple Peel Raporu'na "Taksim Raporu" da denilmektedir. Bu "taksim" formülü içinde, Filistin topraklarında bağımsız Arap ve Yahudi devletleri kurulmakla beraber, bu iki bağımsız devlet, İngiltere'nin 1932'de Irak'la ve Fransa'nın da 1936'da Suriye ve Lübnan'la yaptığı gibi, antlaşmalarla İngiltere'ye bağlı kalacaktı.⁴¹

Bu taksimde Kudüs, bütün büyük dinler için kutsal olduğundan, oldukça geniş bir bölge olarak İngiliz manda yönetimine veriliyor ve ayrıca Kudüs bölgesinin, Ramallah üzerinden Yafa'ya bağlanması ile denize çıkması sağlanıyordu.

³⁸ Mohamed Heikal, **Secret Channels: "The inside Story of Arap-Israeli Peace Negotiations"**, Oslo, 1997, s.47.

³⁹Zvi Elpeleg, **Filistin Ulusal Hareketinin Kurucusu Hacı Emin el Hüseyini**, Çev.:Dilek Şendil, İstanbul, 1999, s.75.

⁴⁰ Richard Moore, **The Arap-Israeli Conflict**, London, 1976, s.151.

⁴¹ Keesing's Contemporary Archives, 1937-1940, s.3317-3318.

Keza, bu taksim çözümünde, Arap toprakları Yahudi topraklarından daha geniş tutulmuştu. Çünkü Yahudilere verilmesi öngörülen kıyı bölgeleri gayet verimli tarım topraklarından meydana gelmekte idi.

Taksim, Arapların savunduğu görüşlere ters düşmekle beraber, Peel Komisyonu Raporu Araplardan fazla Yahudiler tarafından tepkiyle karşılandı. Filistinde bir “Arap Devleti”nin kurulmasını savuna gelmiş olan ve bir “Yahudi Yurdu” kurulmasını dahi hazmedemeyen Araplar için de Filistin topraklarının bölünmesi ve bir “Yahudi Devleti”nin kurulmasını kabul etmek elbetteki mümkün değildi. Fakat “taksim” formülü karşısında en fazla gürültüyü koparan da Yahudiler ve Siyonistler oldu. Peel Raporu, otuz yıl önce Uganda’nın Yahudi yurdu yapılması teklifi kadar tepki ile karşılandı.⁴²

1937 Ağustosunda toplanan 20. Siyonist Kongresinde bilhassa Peel Komisyonunun “taksim” teklifi tartışıldı ve reddedildi. Kongrede alınan kararlar ise Siyonistlerin 1917 Deklarasyonunda sözü edilen “Yahudi Yurdu” ile kafalarında nasıl bir harita çizmiş olduklarını göstermekteydi. Çünkü kararlara göre, 1917 Deklarasyonun, Yahudi milli yurdunun kurulmasını öngördüğü Filistin, tarihi Filistin’in tamamıdır ve buna Ürdün toprakları da dâhildir. Yani Şeria nehrinin iki tarafı. Kongre, bu şekilde belirtilen Filistin toprakları üzerinde bir “Yahudi Devleti”nin kurulması için, Siyonist Teşkilatının yürütme kuruluna İngiltere hükümeti ile müzakerele girme görevi vermektedir.

Bu arada şunu da belirtelim ki, bu tarihten iki yıl sonra, 31 Aralık 1939 tarihi itibariyle Filistin’in nüfusu 1.435.145 olup, bunun 881.293’ü Müslüman ve 465.535’i de Yahudi’dir.⁴³ Yani Yahudiler üçte bir oranındaki nüfusları ile üçte iki oranındaki Arap kitlelerini egemenlikleri altına almak istiyorlardı.

Peel komisyonu raporunun en çetrefilli tarafı, taksim sınırları idi. Vaka komisyon bu taksim için bir plan çizmişti. Fakat bu taksim planı İngiltere hükümetini tatmin etmemiş olmalı ki taksim sınırlarını ayrıntılı bir şekilde belirtmek amacıyla Filistin’de incelemeler yapmak üzere, 1938 Nisan’ında Sir John Woodhead başkanlığında yeni bir komisyonu Filistin’e gönderdi. Woodhead Komisyonu adıyla anılan bu komisyon Filistin’in her tarafını incelemiş, İngiliz yönetimi ile Yahudi ve Hristiyan temsilcilerini dinlemek için 41 oturum yapmıştı. Fakat Araplar Woodhead Komisyonunu boykot etmişlerdir.

Woodhead komisyonu temmuz sonuna kadar Filistin’de kaldı ve hazırladığı rapor Kasım 1938 başlarında yayınlandı. Rapor Filistin; Arap Devleti, Yahudi devleti ve İngiltere mandası olmak üzere üçe ayırmış ve sınırlarını çizmişti. Bu sınırlara göre Arap devletinin 453.000 nüfusu ve 7.393.000 dönüm toprağı, Yahudi devletinin 436.000 nüfusu ve 1.257.000 dönüm toprağı, İngiltere mandasının ise 508.800’ü Arap ve 157.500’ü Yahudi olmak üzere 666.300 nüfusu ve 6.971.000 dönüm toprağı olacaktı.⁴⁴

Ne var ki, Woodhead komisyonunun bu teklifi kendi içinde de oybirliği ile kabul edilmemiş ve raporda farklı teklifler de ileri sürülmüştü. Kaldı ki, Komisyonun oy çoğunluğu ile teklif ettiği taksim şeklini İngiltere hükümeti de beğenmedi ve taksim fikrinden vazgeçti. İngiltere hükümeti Kasım ayında yaptığı bir açıklamada, Filistin’de barış ve gelişmenin en sağlam temelini, Araplarla Yahudilerin anlaşması olduğunu bildirdi.⁴⁵

İngiltere, Araplarla Yahudileri uzlaştırmak için Londra’da bir “yuvarlak masa” toplantısı düzenlemeye karar verdi. Böylece Londra Konferansı tertip edildi. Bu konferans 7 Şubat 1939 da

⁴² Marla Brettschneider, *Cornerstones of Peace: Jewish Identity Politics and Democratic Theory*, Rutgers University, 1996, s.83.

⁴³ Keesing’s Contemporary Archives, 1940-1943, s.4742.

⁴⁴ Refik Karasapan, *Filistin ve Şark-ül-Ürdün*, Cilt 2, Ankar, 1978, s.185.

⁴⁵ Ilan Peleg, *The Middle East Peace Process*, State University of New York, 1997, s.117.

başlayıp 17 Mart 1939 da sona ermiştir. Konferansa sadece Filistin Araplarının temsilcileri değil Mısır, Irak, Suudi Arabistan, Yemen ve Ürdün delegeleri de katılmışlardır.⁴⁶

İngiltere Hükümeti Londra konferansı dolayısıyla, 1937 Kasım ayında tutuklayıp Seychelles (Seysel) Adalarına sürdüğü Filistin Arap liderlerini de serbest bırakmıştı. Bu liderler 16 Ocak 1939'da Lübnan Cuniye'de Kudüs Müftüsü Hacı Emin el Hüseyini ile bir toplantı yaparak Filistin delegasyonunu tespit etmişlerdir. Filistin delegasyonuna şu liderler dahil bulunuyordu. Kudüs Müftüsünün şahsi temsilcisi olarak Musa Efendi el Alemi, Müftü ailesinden Cemal Efendi el Hüseyini, Avni Bey Abdülhadi, Dr. Hüseyin Fahri el Halidi, ılımlılardan Ragıp ben Neşasıbi, George Antonius, Alfred Rock ve Yakup Ferrac.

Konferans “yuvarlak masa” etrafında olmadı. Zira Araplar, Dr. Weizmann başkanlığındaki Yahudi delegasyonu ile aynı masaya oturmayı reddettiler. Bu sebeple, İngiliz hükümeti yetkilileri delegasyonlarla ayrı ayrı müzakere yaptılar. Fakat tarafların görüşlerini uzlaştırmak ve bir neticeye varmak mümkün olmadı.

Araplar, Londra Konferansı'nda, Filistin'de bir Yahudi Devleti'nin kurulmasından vazgeçilmesi, Yahudi göçlerinin durdurulması, Yahudilere toprak satışının yasaklanması ve nihayet Filistinde Arap bağımsızlığının tanınması hususundaki isteklerinden hiç taviz vermediler.

Buna karşılık Yahudiler de manda rejiminin devam etmesi, Yahudi göçlerinin engellenmemesi ve Yahudi yurdu politikasının devam ettirilmesi konularında kararlı ve ısrarlı oldular.

Bu durum karşısında İngiltere, Londra Konferansını kapatmaya karar verdi ve taraflara da, kendisinin hazırlayacağı bir formülü tatbik edeceğini bildirdi.

İngiltere'nin, kendisinin hazırlayacağını söylediği formül, İngiltere Sömürgeler Bakanı Malcolm Mac Donald tarafından hazırlanan ve “The Mac Donald White Paper” veya resmi adı ile “British Policy on Palestine” olan 17 Mayıs 1939 tarihli resmi belge ile açıklandı.⁴⁷ Buna göre İngiltere, on yıl içinde Filistine bağımsızlık verecek, yani bağımsız bir “Filistin Devleti” kurulacaktı. Bunun için de gerek Arapların, gerek Yahudilerin Filistin yönetimine katkıları artan bir şekilde sağlanacaktı. Yani bağımsız Filistin Devleti'nin kurulması, bu iki toplumun göstereceği karşılıklı işbirliği zihniyetine bağlı olacaktı.

Diğer yandan bu belge ile İngiltere, 1939 Nisanında başlamak üzere, beş yıl içinde 75.000 Yahudi'nin Filistin'e göç etmesine izin verecekti. Bununla beraber İngiltere, Filistin'e kaçak Yahudi göçlerini önlemek için gerekli tedbirleri almaya kararlı olduğunu da belirtmekteydi.

Mac Donald Beyaz Kitabı, beş yıl için tam 75.000 kişilik bir Yahudi göçünü öngörerek Yahudilere bir taviz vermekle beraber, toprak satın alma bakımından gayet ağır sınırlamalar getirmekteydi. Çünkü bu belge, Filistini “A”, “B” ve “C” diye üçe ayırmış ve “A” bölgesini münhasıran Araplara ayırarak burada Yahudilerin toprak satın almasını kesinlikle yasaklamıştı. Bu bölge oldukça geniş tutulmuştu.

“B” bölgesinde Yahudilerin toprak satın almaları ancak bazı şartlara ve İngiliz yüksek komiserinin iznine bağlanmıştı. Keza bu bölgede Arapların toprak satın alması serbestti.

Yahudiler, Hayfa körfezinden güneye doğru uzanan ve kıyı şeridini ihtiva eden “C” bölgesinde toprak satın almada tamamen serbest idiler. Ne var ki bu bölge Filistin'in ancak %5'ini teşkil etmekteydi. Böylece Filistin'in %95'inde Yahudilerin toprak satın almaları yasaklanmış olmaktadır.

Buna rağmen Mac Donald'ın Beyaz Kitabı Araplar tarafından tepki ile karşılandı. Kudüs Müftüsünün başkanlığında Beyrut'da toplanan Arap Yüksek Komitesi, Yahudi göçlerine müsaade

⁴⁶ Amos Oz, **Israel, Palestine, and Peace**, New York, 1995, s.53.

⁴⁷ Chaim Hurrewitz, **The Middle East and North Africa in World Politics**, London, 1992, s.532.

etmesi ve Yahudilere toprak satışını tamamen yasaklamamış olması münasebetiyle, Mac Donald Beyaz Kitabı'nın tümünden reddedilmesine karar verdi.⁴⁸ Keza Bağdat ve Kahire hükümetleri de bu belgeyi reddetmişlerdir. Arap yüksek komitesi, Beyrut toplantısında hazırlamış olduğu ve MacDonald Beyaz Kitabına cevap teşkil eden 10 sayfalık "Beyanname"sinde, 1918 den önce Filistin nüfusunun %2'sini teşkil eden Yahudilerin Mac Donald'ın formülü ile %33.5'e çıkarılmasına Arapların razı olamayacağı bildiriliyordu.⁴⁹

Buna karşılık, Neşasıbi ailesinin Milli Savunma Partisi, "Arap Millî İsteklerini" tamamen karşılamamakla beraber, bu "beyaz kitap"ın milli isteklere ulaşmada bir esas olabileceği kararını aldı. On yıl sonra Filistin'e bağımsızlık verilmesi ümidi, ılımlıların aşırılardan kopmasına sebep oluyordu. Bilhassa kırsal alanda köylüler silahlarını teslim etmeye başlamışlardı. Bu suretle Filistin Arapları bir kere daha bölünmekteydiler. Bu bölünmüşlük Arap aktivitesini tamamen zayıflatmıştır.⁵⁰

Mac Donald Beyaz Kitabına Yahudiler de tepki gösterdiler. Daha bu belge açıklanmadan önce, sömürgeler bakanlığındaki bir memur bu belgeyi Dr.Weizmann'a ulaştırmıştır. Belgeyi okuyan Weizmann küplere binmiş ve Bakan Mac Donald'ın yüzüne karşı, onu "ihanetle" itham etmiştir.

Filistindeki Yahudi ajansıda Beyaz Kitabın yayınlandığı aynı gün, yani 17 Mayıs 1939 da yayınladığı 5 maddelik bir bildiri ile, Yahudi göçlerinin sınırlandırılmasını eleştirirken, İngiltere'nin tesbit olduğu yeni politikanın, yahudi halkına "kendi ata yurdunda kendi milli yurdunu yeniden kurma hakkını" reddettiğini, İngiltere'nin Arap terörizmine boyun eğmiş olduğunu ve kendisinin dostu olan Yahudileri Arapların eline teslim ettiğini söylüyordu.

Mac Donald kitabının ne Arapları ve ne de Yahudileri tatmin etmemiş olması, Arap-Yahudi çatışmalarını yeniden şiddetlendirmiştir. 1939 un Nisan ve Mayıs aylarında Filistin'de terörizm bütün şiddeti ile devam etmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu çatışmalarda, 1939 yılının ilk altı ayında, 491'i Arap, 87'si Yahudi olmak üzere 643 kişi hayatını kaybetmiştir. Fakat ikinci Dünya Savaşının çıkması ile birlikte Filistin'de durum sakinleşirken, gelişmelerin mahiyeti de değişmeye başlamıştır.

3. Kudüs'ün Hukuki Statüsü ve İsrail Devleti'nin İlanı

Yahudiler'e Filistin'de bir yurt yaratılması hedefi doğrultusunda İsrail Devleti'ni kuruluşuna ilişkin ilk adımlar Yahudi toplumunun MS 132-135 yıllarına kadar gitmektedir. Bu dönemde evrensel Yahudi birliği tarafından yeniden bir Yahudi köylü sınıfı kurulması doğrultusunda Filistin'de tarım kolonileri kurulmuş ve bu hareket 19ncu yy da Orta Avrupa ve Doğu Avrupa'da Yahudi hareketinin doğmasına neden olmuştur. 19ncu yy başında Odessa'da kurulan Hovevei Ziyon (Ziyon'u sevenler) isimli örgütün girişimleri ile 1882 yılında Filistin'de ilk Rus-Yahudi kabileleri ile birlikte Yahudi yerleşimi başlamış; Avusturyalı gazeteci Theodor Herzl'in girişimi ile 1897 yılında Basel'de gerçekleştirilen ilk Yahudi kongresinde Yahudilerin Filistin'de toplanarak eski Yahudi devletinin tekrar kurulması olarak tanımlanan Siyonizm, Yahudi hareketinin temel ilkesi olmuştur. Bu hedefin gerçekleştirilmesi doğrultusunda ise gerekli finansman ihtiyacının karşılanmasına yönelik olarak Yahudi milli bankası ile Yahudi milli fonu kurulmuştur. Bu dönemde Doğu Avrupa ve Rusya'da yaşamak istemeyen Yahudiler Osmanlı İmparatorluğunun kabul etmesi ile Filistin'e göç etmeye başlamışlar ve bu eğilim 1905 Rus devrimi sonrasında baskıların artmasıyla daha da artarak göçmen sayısı 9.000'e ulaşmıştır.⁵¹

Kutsal topraklar üzerinde bir Yahudi Devletinin kurulmasını öngören Balfour bildirisi ise 2 Kasım 1917 tarihinde kabul edilmiş; Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıkan Osmanlı

⁴⁸ James Cohen, *Palestine and the Great Powers, 1945-1948*, Princeton University Press, 1982, S.188.

⁴⁹ Marla Brettschneider, *age*, Rutgers University, 1996, s.97.

⁵⁰ George Kirk, *The Middle East in the War, "Survey of international Affairs, 1936-1946"*, New York, 1987, s.228.

⁵¹ Özlenen Sezer, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No. 1977-22, *İsrail Ülke Etüdü*, İstanbul, 1997, s.9.

İmparatorluğu'nun yönetimindeki Arap vilayetlerini İngiliz mandası çerçevesinde geçici bağımsızlık hakkını öngören 1919 Haziran tarihli Milletler Cemiyeti Sözleşmesi Yahudi birliği açısından oldukça önem kazanmıştı. Nitekim İngiltere, Milletler Cemiyeti Sözleşmesine bağlı kalarak 1921 yılı Eylül ayında Filistin'de Yahudi-Arap devletini öngören bir sözleşme yayınlamış ancak bu önerinin Araplar tarafından tepkiyle karşılanması üzerine 1922 yılında Milletler Cemiyeti, Filistin'in İngiliz manda yönetimi altında olduğunu belirten başka bir bildirge yayınlamıştır. Yahudi göçündeki artış ile birlikte Arap-Yahudi çatışması giderek şiddetlenmiştir.⁵²

Bu durum karşısında İngiltere 2. Dünya Savaşı'nın arifesinde Filistin'in bölünmesinden vazgeçtiğini belirterek 10 yıl içerisinde bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasını, Arap ve Yahudilerin geçiş dönemi içerisinde paylarının artırılmasının, Yahudi göçünün 5 yıllık bir sınırlamadan sonra tamamen durdurulmasını öngören ve her iki tarafında tepkisi ile karşılanan bir rapor yayınlamış. Fakat bu rapor 2nci Dünya Savaşı'nın başlaması ile uygulamaya konulamamıştır. Nazi Almanya'sı döneminde ise bölgeye Yahudi göçü iyice artmıştır.⁵³

Savaştan sonra süreç; İngiltere'nin 2 Nisan 1947 günü Birleşmiş Milletler'e başvurarak Filistin'den çekilmek istediğini bildirmesi ve konunun genel kurulda görüşülmesi için resmen başvurusuyla başladı.⁵⁴ Filistin'deki varlığını maliyeti İngiltere'ye pahalıya mal olmaktadır. İngiltere'nin Filistin'de yüzbinden fazla asker ve memuru bulunmaktaydı ki İkinci Dünya Savaşı'ndan yeni çıkan İngiltere için bunların masraflarını karşılaması çok pahalıya mal olmaktadır. Bunun yanında Yahudi terör örgütlerinin yaptıkları sabotaj ve tedhiş hareketleride İngiltere'yi de bıktırmıştı. Dünya kamuoyunda ve Amerika'da manda rejimine karşı oluşan rahatsızlıkların da bunlara eklenmesi İngiltere'yi Birleşmiş Milletlere başvurmaya itmişti.⁵⁵

İngiltere'nin başvurusu üzerine 28 Nisan'da toplanan genel kurul 15 Mayıs'ta 7 oya karşı 45 oyla meselenin incelenmesi ve bunun için Birleşmiş Milletler Filistin Özel Komitesi (*United Nations Special Committee on Palestine*) nin teşkil edilmesi kararlaştırdı.⁵⁶ (*Red oyu veren devletler: Afganistan, Mısır, Irak, Lübnan, Suudi Arabistan, Suriye ve Türkiye'dir. Türkiye bu oylamada ilk defa Filistin meselesinde resmen taraf tutmama politikasından vazgeçerek taraf tutmak zorunda kalmıştır.*)

Bu komite Avusturalya, Kanada, Çekoslovakya, Guatemala, Hindistan, İran, Hollanda, Peru, İsveç, Uruguay ve Yugoslavya'dan oluşmaktaydı⁵⁷.

11 üyeden oluşan Birleşmiş Milletler Filistin Özel Komitesi Haziran ayında Kudüs'e gelerek, 16 Haziran'da ilk toplantısını yapıp, Arap ve Yahudi liderlerle görüşmek için çeşitli girişimlerde bulundu. Yahudi liderlerin aksine, Arap liderler Birleşmiş Milletler Filistin Özel Komitesi ile görüşmeyi reddettiler. Daha ilk andan itibaren, Kudüs Müftüsü Hüseyini'nin başında bulunduğu Arap Yüksek Komitesi Birleşmiş Milletler Filistin Özel Komitesi'yle görüşmeyi reddetti.⁵⁸ Ancak, komite Arap ülkelerinden Mısır, Irak, Lübnan, Suudi Arabistan ve Suriye'nin temsilcileriyle 23 Temmuz'da Beyrut'ta ve 25 Temmuz'da da Ürdün Temsilcisi ile Amman'da görüşmeye muvaffak oldu.⁵⁹ Ayrıca bunlara ek olarak, Filistinli yerli halkla da çeşitli temaslarda bulundu. Görüşmeler sırasında Araplar Filistin'de bağımsız bir Arap devleti kurulmasını veya Yahudi göçünün durdurulması konusundaki isteklerini komiteye bildirdiler.

⁵² Fred J. Khouri, **The Arap Israeli Dilemma**, Syracuse University, New York, 1968,s.102.

⁵³ İlan Pappé, **Orta Doğu'yu Anlamak**, Gül A.(Çev.), NTV yayınları, İstanbul, 2009, s.37.

⁵⁴ Yearbook of United Nations, 1946-7, New York, 1946, s.276.

⁵⁵ Howard M. Sachar, **The Course of Modern Jewish History**, New York 1990, s.574.

⁵⁶ George E. Gruen, **Turkey-Israel and the Palestine Question 1948-1960 "A Study Diplomacy of Ambivalence"**, London, 1970, s.16.

⁵⁷ Howard M. Sachar, **A History of Israel From the Rise Of Zionism to Our Time**, New York, 1976, s.280.

⁵⁸ Philip Mattar, **Kudüs Müftüsü Hacı Emin El-Hüseyini**, İstanbul 1991, s. 110-111.

⁵⁹ Prof.Dr.Fahir Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları (1948-1988)**, Ankara, 1994, s.84.

Diğer taraftan Yahudi liderler bir an bile ara vermeden devamlı surette Birleşmiş Milletler Filistin Özel Komitesi ile teşrik-i mesai yaparak Filistin konusunda komiteye kendi tezlerini kabul ettirmek için çalışmaktaydılar. Görüşmeler sırasında Yahudi liderler kendi tezlerini destekleyecek şekilde, Filistin tarihi hakkında komiteyi bilgilendirirken, Siyonizm'in amaç ve hedeflerini dile getirerek, Holokost (soykırım) hakkında da komiteye gerekli bilgileri vermek suretiyle, onları ikna etmek için ellerinden gelen bütün çabayı sarf ediyorlardı. *(Sözlük manası yangın yüzünden insanların yanarak ölmeleri demektir. Yahudi tarihinin dramatik vakalarından biri olan İkinci Dünya Savaşı sırasında Naziler tarafından Yahudilerin toplu şekilde imhalarına verilen addır. Naziler yaklaşık olarak savaş boyunca 6 milyon Yahudi'yi çeşitli yollarla öldürdüğü sanılmaktadır.)*⁶⁰

Golda Meir bu durumu hatıralarında şu sözlerle anlatmaktadır: Komitenin 11 üyesiyle çoğu zaman beraber oldum. Onların Filistin hakkındaki bilgilerinin azlığı beni dehşete düşürdü. Bunun üzerine mümkün olduğu kadar süratli bir şekilde Filistin'in tarihi ve Siyonizm hakkında onları bilgilendirdik. Sonunda, Filistin konusundaki tartışmanın sebebini ve bizim niçin Holokost'tan arta kalan Yahudileri Filistin'e getirmek için uğraştığımızı anlamaya başladılar.⁶¹

Bu şekilde komite ile temaslarını devam ettiren siyonist liderler onları etkilemeye muvaffak olmuşlardı. Siyonistler doğrudan Filistin'in taksimini istemekteydiler. Weizman'a göre Filistin, Araplar ve Yahudiler arasında paylaşılmalıydı.⁶²

Birleşmiş Milletler Filistin Özel Komitesinin 1 Eylül 1947'de Birleşmiş Milletler Genel Sekreterine teslim ettiği rapor, çoğunluk ve azınlık planı olmak üzere iki ayrı plandan oluşmaktaydı. Kanada, Çekoslovakya, Hollanda, İsveç, Peru, Guatemala ve Uruguay tarafından desteklenen çoğunluk planı; Filistin'de Batı Galile, Kudüs hariç olmak üzere merkezi Filistin ve Aşdod'dan Mısır sınırına kadar devam eden sahil şeridinde bir Arap devleti; Kudüs ve Betlehem dışında kalan Filistin'de ise bir Yahudi devleti ve Kudüs merkez olmak üzere bir uluslararası bölge kurmayı hedeflemekteydi. Plana göre Arap ve Yahudi Devletleri 1 Eylül 1947 tarihinden itibaren iki yıllık bir geçiş dönemi sonucunda bağımsız olacaklardı. Ayrıca, bu iki devlet arasında ekonomik bir birlik mevcut olacaktı. Rapora göre; Arap devletinin sınırları 4476 mil² olup Filistin topraklarının %42.88'ini, Yahudi devletinin yüzölçümü ise 5893 mil kare olup, Filistin topraklarının %56.47 sini içermekteydi. Hindistan, İran ve Yugoslavya tarafından desteklenen azınlık planı ise; Arap ve Yahudilerden müteşekkil federe bir devlet kurmayı planlamaktaydı. Bu iki plan karşısında Avusturya temsilcisi çekimser kalmıştır.⁶³

Plana tepkiler değişik boyutlarda tezahür etti. Daha başından beri komite ile görüşmeleri kabul etmeyen Arap Yüksek Komitesi plana şiddetle karşı çıktığı gibi Filistin'de bir Arap devleti kurulması konusundaki isteğini tekrarlayarak Filistin'e yapılan Yahudi göçlerine karşı konulacağını ilan etti. Planda „Yahudi Devleti“ ibaresinin geçmesi Arapların planı reddetmesi için yeterli idi.⁶⁴

Sovyetler Birliği temsilcisi iki ayrı Yahudi-Arap devletinin oluşturulmasını savunurken, buna karşı çıkılması halinde hükümetinin taksimi de destekleyeceğini bildirdi.⁶⁵

Amerika ise; ilk başlarda kesin bir tavır ortaya koymamış olmakla beraber, Başkan Truman taksim planına olumlu bakmaktaydı. Fakat Dışişleri yetkilileri ve Amerikan petrol şirketlerinin taksim planına açıkça karşı çıktılar. Özellikle, Amerikan petrol şirketleri plan aleyhine açıkça karşı cephe alarak, böyle bir planın Arap devletlerini küstüreceğini dile getirdiler. Çünkü daha

⁶⁰ Seymour Krieger, **Nazi Germany's War Against the Jews**, New York, 1947, s.87.

⁶¹ Golda Meir, **My Life**, London, 1975, s.167.

⁶² Yoram Dinstein, **Israel's Foreign Policy, "A Developing Society"**, Jerusalem, 1980, s.87.

⁶³ Howard M. Sachar, **A History of Israel From the Rise Of Zionism to Our Time**, New York, 1976, s.204.

⁶⁴ Yearbook of UN. 1947-8, s.231-232.

⁶⁵ Howard M. Sachar, **age.**, New York, 1976, s. 286.

1947 yılında Amerikan petrol şirketleri, Orta Doğu petrol arzının %42 gibi yüksek bir oranını işletme hakkına sahip bulunuyorlardı.⁶⁶ Bundan dolayı Arapları küstürmek işlerine gelmezdi.

Başkan'ın düşünceleri ise daha başka idi. İkinci Dünya Savaşı sonunda Amerikada'ki Yahudilerin nüfusu beş milyona ulaşmış, güçlü bir lobi oluşturmuş ve Beyaz Sarayı etkileyecek faaliyetler içerisine girmişlerdi. Taksim üzerinde tartışmalar yapılırken Beyaz Saray ve Kongre'ye telgraf ve mektuplar yağmaya başlamıştı. 1945 seçimlerinde Başkan Truman Yahudilerin yoğun desteğini almak suretiyle başkanlık koltuğuna oturmaya muvaffak olmasından dolayı taksime sıcak bakmaktaydı.⁶⁷ Bu şartlar altında taksimi destekleyeceğini açıklayan Truman, daha sonra yaptığı konuşmada; *"Hiçbir etki altında kalmadan sadece Nazi zulmünden kurtulan savaş kurbanlarını kurtarmak için (taksime) destek verdiğini"* açıklamıştı.⁶⁸

*"Sonunda 29 Kasım 1947'de saat 17.35'te yapılan oylamada çoğunluk planı genel kurulunun 181 Sayılı kararı olarak 13 ret ve 10 çekimser oya karşılık 33 oyla kabul edildi."*⁶⁹

Böylece Filistin'in Araplarla Yahudiler arasında bölünmesine karar verilmişti. Kudüs bölgesi ise uluslararası "Corpus Separatum" şeklinde özel bir statüyle Birleşmiş Milletlerin adına yönetilecekti. Birleşmiş Milletler'in adına bir Vesayet Kurulu tarafından yönetilecekti. Bu duruma hem Araplar hem de Yahudiler karşı çıkmışlardır.⁷⁰

Netice olarak BM Genel Kurulu kutsal toprakların Arap ve Yahudilerce iki devlete bölünmesinin ve Kudüs devletinin uluslararası bir statüye kazandırılması kararlaştırılmıştır. Fakat bu kararın Araplar tarafından kabul edilmemesi iç savaşı başlatmış; bu dönemde David Ben Gurion başkanlığındaki Yahudi komitesi, İngiliz mandasının sona ermesinden kısa bir süre önce 14 Mayıs 1948 tarihinde İsrail devletinin bağımsızlığını ilan etmiştir.⁷¹

İsrail devletinin kurulması ile birlikte David Ben Gurion başkanlığında geçici bir hükümet kurulmuş, ancak laiklik konusunda bir anlaşmaya varılamadığından yazılı bir anayasa hazırlanmıştır. 1949 yılının ilk ayında yapılan seçimlerde Ben Gurion önderliğinde İsrail Sosyalist Partisi *"Mopay"*, Meclis'te (Knesset'te) çoğunluğu alarak hükümeti kurmuş ve İsrail'e gelen her Yahudinin İsrail vatandaşlığına kabulünü öngören bir yasa çıkartarak Kudüs'ü de başkent ilan etmiştir.⁷²

İsrail Devleti kurulduktan sonra da devam eden İsrail-Arap Savaşları ve 1973 yılında Suriye'nin Golan'ı Mısır'ın ise Süveyş kanalını geçmesi ile başlayan ve Ürdün, Irak ve Cezayir'inde katılımı ile şiddetlenen Yom Kippur savaşının ardından 1979, 1993 ve 1994 tarihleri İsrail barış sürecinde bir dönüm teşkil etmektedir.⁷³

İsrail Begin hükümeti ile Mısır Devlet Başkanı Sedat arasında Kasım 1977 tarihinde başlayan barış görüşmeleri 1982 tarihine kadar İsrail askeri kuvvetlerinin Sina'dan çekilmesini ve Mısır'ın İsrail sınırındaki askeri kuvvetlerinin çekilmesini kabul eden 1979 tarihli Camp David anlaşması ile sonuçlanmıştır.⁷⁴

⁶⁶ Howard M. Sachar, **The Course of Modern Jewish History**, New York, 1979, s.275.

⁶⁷ Paul Findley, **ABD'de Yahudi Lobisi**, Çev.: Kerim TALAY, İstanbul, 1994, s. 197.

⁶⁸ Roger Garaudy, **İsrail Mitler ve Terör**, Çev.: Cemal AYDIN, İstanbul, 1999, s.195.

⁶⁹ Prof.Dr.Fahir Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları (1948-1988)**, Ankara, 1994, s.89.

⁷⁰ Türkkiye Ataöv, **Democratic World**, *"The Status of Jerusalem as a Question of International Law"*, Yeni Delhi, 10 Ocak 1982.

⁷¹ Chaim Herzog, **The Arap-Israeli Wars "War and Peace in the Middle East"**, New York, 1983, s.97.

⁷² Charles Douglas, **The Araps and Israel**, Toronto, 1970, s.87.

⁷³ Edward W. Said, **The End of the Peace Process "Oslo and After"**, Washington, 2000, s.47.

⁷⁴ Edward W. Said, **age**, Washington, 2000, s.49.

1998 tarihinde Arap-Filistin Ulusal Konseyi İsrail devleti ile barış görüşmelerini öngören ve iki ülke arasındaki ateş hattının azaltılarak 1967 ve 1973 tarihli Arap-İsrail savaşının gerginliğinin giderilmesine ilişkin Birleşmiş Milletler kararlarını kabul etmiştir.⁷⁵

1991 yılı Ekim ayında ABD'nin öncülüğünde İsrail, Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistin'den temsilcilerin katılımı ile Madrid Barış Konferansı gerçekleşmiştir. Bu Konferansın ardından ikili barış görüşmelerine Washington'da devam edilmiş; Arap ülkeleri, Doğu ülkeleri ve Asya Ülkeleri ile çeşitli çok taraflı görüşmeler gerçekleştirmiştir. Görüşmelerin ardından Ekim 1994 tarihinde İsrail ile Ürdün arasında barış antlaşması imzalanmış ve bu antlaşma ile her iki taraftan Ürdün Vadisi ile Kızıldeniz yakınındaki Akabe-Elyat (Eliat) bölgesinin kalkındırılmasında işbirliği yapılması kararlaştırılmış; ulaştırma ve telekomünikasyon alanında işbirliğine gidilmesi hususunda da anlaşmaya varılmıştır.⁷⁶

Yine 1994 yılı Ekim ayında Körfez Ülkeleri İşbirliği Konseyi İsrail firmaları ile ticaretin yapılmasını engelleyen boykotu kaldırmışlardır. Bunun ardından Mısır, Ürdün, Fas ve Tunus İsrail ile direkt ticaret bağlantıları kurmuşlardır. İsrail ise 1994 yılı Ekim ayında Kazablanka'da 1995 Ekim ayında ise Amman'da iki bölgesel ekonomik toplantısına iştirak etmiştir.⁷⁷

İsrail Filistin ilişkileri ise zaman zaman yaşanan gerginliklere rağmen gelişme sürecinde olduğu söylenebilir. Eriha ve Gaza Bölgesinde Filistin Özerk İdaresi'nin kurulmasından bir yıl sonra Ekim 1995 tarihinde İsrail ile Filistin arasında uyum sürecinin ikinci aşamasının başlatılmasına ilişkin anlaşma imzalanmıştır. Böylece West Bank'ta Filistinlilere tam yetki verilmesi, Filistin Konseyinin oluşturulmasına yönelik seçime gidilmesi öngörülmüş fakat bu süreç yaşanan terörist hareketler neticesinde sık sık kesintiye uğramıştır.⁷⁸

SONUÇ

Konuya Türkkaya Ataöv'ün ifadesiyle hukuk açısından bakıldığında, yazar Hedley V. Cooke ile birlikte şu yargı yinelenebilir. *"Dünyadaki tüm ülkeler arasında yalnız İsrail devamlı ve güvenli olarak kendinin diyebileceği bir karış toprağa bile sahip değildir."*

İngiliz Manda yönetiminin sona ermesinden sonra, Filistinli Araplar kendilerini Siyonist işgale karşı savunmak için ellerinden geleni yaptılar. Ulusların kendi geleceklerini kendilerinin saptamaları halkların emperyalizme tepkisinin bir ifadesidir. Bu hak BM Antlaşmasında Madde 1/2 ve 55'de belirtilmektedir. Ancak BM Antlaşması yorumu üstünde de bir çeşit vesayet kurmağa çalışan emperyalist devletler bu hakkı sınırlamak isteyerek onu kullanılacak bir hak olmaktan çok işlevsiz bir ilke gibi sunmayı yeğlemişlerdir. Filistin halkının BM tarafından sözü edilen temel haklara sahip olmasına engeller konduğu açıktır. Bu engellerden önemli biri Camp David çerçevesi diye bilinen ve bunu izleyen antlaşmalardır. Filistinlilere temel haklarının verilmemiş olduğu bilinen bir gerçektir. Kudüs'le ilgili olarak Birleşmiş Milletler'in aldığı kararlar da ortadadır. İsrail'in bunlara uymaması onları geçersiz kılmaz. Ancak BM'nin İsrail'i yalnızca suçlamakla kalması ve bundan ileri gidememesi bu devleti cesaretlendirmiş, saldırılarını arttırma ve başkalarının hukukunu çiğnemeyi sürdürme olanağı tanımıştır.

İngiltere, Batı'nın semitizm karşıtlığı ile Yahudilerin devlet kurma isteklerini ve Weizmann'ın ürettiği kimyasal icadın patentini alma düşüncesi gibi bazı istekleri bir araya getirerek esasen Orta Doğu politikasının ana hatlarını oluşturmuştur. Bu çerçevede Balfour Deklarasyonu yayımlanmış ve Yahudilerin en büyük destekçisi olmuştur. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nda aldatılan Arap halkları kendi aralarında iyi örgütlenemediği gibi, menfaat ve isteklerini realist

⁷⁵ Abzal Dosbolov, **Arap-İsrail Sorununda Rusya Federasyonu'nun Rolü**, Dergi Park, Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, Cilt.2 No.1 2014, s.7.

⁷⁶ Jonathan Marcus, **The Washington Quarterly (Üç Aylık Dergi)**, Washington, Winter 1998, s.77.

⁷⁷ Hanan Ashrawi, **This Side of Peace**, London, 1996, s.123.

⁷⁸ Hanan Ashrawi, **age**, London, 1996, s.125.

düzye kontrol edememeleri sonucunda; bağımsızlık vaatleriyle aldatılmalarının cezasını çekmişlerdir.

Halen net olarak kesin bir sonuca ulaşmayan Kudüs meselesi sürerken 6 Aralık 2017 tarihinde ABD Başkanı Donald Trump'ın Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanınması ve Tel Aviv'de bulunan büyükelçiliğini Kudüs'e taşıyacağını açıklamasından sonra Avrupa Birliği üyesi olan Çek Cumhuriyeti, Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıyan ikinci ülke oldu. Devamında başta Honduras, Togo Afrika, Mikronezya, Marshall Adaları ve Palau gibi ülkelerin de tanıyacağı açıklandı.

Amerika'nın Kudüs'ü başkent olarak tanıdığı tarih; İngilizlerin bölgeyi ele geçirmesinden tam olarak 100 sene sonrasındır. Büyükelçiliği açıyorum dediği tarih de İsrail'in devlet olarak kabul edildiği tarihten tam olarak 70 sene sonrasıyla çakışmaktadır. Kapitalizm birinci küresel krizini 1873-1896'da yaşamıştır. İkinci kriz ise 1929-1934 arasındaydı. Her ikisinin ardından birer dünya savaşı çıktı ve milyonlarca insan hayatını kaybetti. 2008'den beri kapitalizm üçüncü büyük küresel krizini yaşamaktadır. Amerika'da kendi içerisinde bu krize bağlı ciddi ekonomik sıkıntılar yaşıyor. Bunu aşmasının tek yolu olarak da Orta Doğu'da müzmin kaos ortamının devamıyla sağlanabilecek silah satışıdır.

İsrail'de şu anda Filistin halkının vermiş olduğu mücadele belki de Osmanlı'ya karşı yapılan ihanetin bir bedelidir. Fakat bu bedel ergeç ödenmiş olarak Filistin Devleti şeklinde tezahür edecektir.

Bölgede sürekli bir istikrarsızlık ve belirsizlikle dolu bir dönem yaşanıyor. Durum en azından kısa vadede sağlam ve güvenceli bir barışa müsait görünmüyor ve kıt kaynak sorunlarının yaşandığı dünyamızda ister istemez tüm ilgi kıt kaynaklara sahip bu bölgelere çevriliyor.

KAYNAKÇA

- Armaoğlu, F. (1989). *Filistin meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, Ankara.
- Arsel, İ. (1997). *Tevrat ve İncil'in eleştirisi*, İstanbul.
- Ashrawi, H. (1996). *This side of peace*, London.
- Ataöv, T. (1980). Kudüs ve devletler hukuku, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 35(1).
- Ataöv, T. (1982, 1). *Democratic World, "The Status of Jerusalem as a Question of International Law"*, Yeni Delhi.
- Brettschneider, M. (1996). *Cornerstones of Peace: "Jewish Identity Politics and Democratic Theory"*, Rutgers University.
- Cohen, J. (1982). *Palestine and the great powers 1945-1948*, Princeton University Press.
- Çelik, H. (2014). *Orta Doğu'da ABD politikaları ve Büyük Orta Doğu Projesi*, Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı Prof.Dr. Oya Akgönenç, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Dinstein, Y. (1980). *Israel's foreign policy, "A Developing Society"*, Jerusalem.
- Dosbolov, A. (2014). Arap-İsrail sorununda Rusya Federasyonu'nun rolü, *Dergi Park, Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 2 (1).
- Douglas, C. (1970) *The Arabs and Israel*, Toronto.
- Drosnin, M. (1999). *Tevrat'ın şifresi*. (Z. Gökçen, Çev.) İstanbul.
- Ekşi, A. (1995) *Din devletleri*, Ankara.

- Elpeleg, Z. (1999). *Filistin ulusal hareketinin kurucusu Hacı Emin El Hüseyini*, (D. Şendil, Çev.). İstanbul.
- Findley, P. (1994). *ABD’de Yahudi lobisi*. (K. Talay, Çev.) İstanbul.
- Garaudy, R. (1999). *İsrail mitler ve terör*. (C. Aydın, Çev.) İstanbul.
- Gruen, G. E. (1970). *Turkey-Israel and the Palestine question 1948-1960 “A study diplomacy of ambivalence”*. London.
- Günbulut, Ş. (1996). *Orta Doğu din kültürü*. İstanbul.
- Halid, Ş. H. (1975). *Hilal haç kavgası*, İstanbul.
- Heikal, M. (1997). *Secret channels: “The inside story of Arap-Israeli peace negotiations”*, Oslo.
- Herzog, C. (1983). *The Arab-Israeli wars “War and peace in the Middle East”*, New York.
- Hurrewitz, C. (1992). *The Middle East and North Africa in World Politics*, London.
- Karasapan, R. (1978). *Filistin ve Şark-ül-Ürdün*, 2, Ankara.
- Khoury, F. J. (1968). *The Arap Israeli Dilemma*, Syracuse University, New York.
- Kirk, G. (1987). *The middle east in the war, “Survey of international Affairs, 1936-1946”*, New York.
- Kocaoğlu, M. (1995). *Uluslararası ilişkiler ışığında Orta Doğu*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Köksal, M. A. (1985). *Kitab-ı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit “Tevrat ve İncil”*, İstanbul.
- Krieger, S. (1947). *Nazi Germany’s War against the jews*, New York.
- Lapierre, D., Collins, L. (1997). *Kudüs ey Kudüs*. (A. Emeç, Çev.), İstanbul.
- Marcus, J. (1998). *The Washington quarterly (Üç Aylık Dergi)*, Washington, Winter.
- Mattar, P. (1991). *Kudüs Müftüsü Hacı Emin El-Hüseyini*, İstanbul.
- Mc Kinley, W. (1972), *Trouble in the Middle East*, New York.
- Memili, S. (2000), *Musa’da böyle buyurdu*, İstanbul.
- Meir, G. (1975). *My Life*, London.
- Moore, R. (1976). *The Arap-Israeli conflict*, London.
- Ostrer, H. (2000, Mayıs). *Proceedings of the national academy of sciences*.
- Oz, A. (1995). *Israel, Palestine, and peace*, New York.
- Öztürk, O. M. (1997). *Türkiye ve Orta Doğu*, Ankara.
- Öztürk, M. (2017). *Türk Edebiyatı’nda Kudüs teması*, *Journal of IslamicJerusalem Studies*, 17(2), 39-57.
- Pappe, I. (2009), *Orta Doğu’yu anlamak* (Gül, A. Çev.), İstanbul: NTV yayınları.
- Peleg, I. (1997). *The Middle East peace process*, State University of New York.
- Rabinovich, I. (1995). *The Waging Peace: “Israel and the Araps at the End of the Century”*, New York.
- Sachar, H. M. (1976). *a history of Israel from the rise of Zionism to our time*, New York.
- Sachar, H. M (1990). *The course of Modern Jewish history*, New York.

- Said, E. W., Christopher H. (1995). *Peace and Its Discontents: "Essays on Palestine in the Middle East Peace Process"*, London.
- Said, E. W. (2000). *The End of the Peace Process "Oslo and After"*, Washington.
- Schlesinger, G. Jr. (1987). *The dynamics of world power*, New York.
- Sezer, Ö. (1997). İsrail ülke etüdü, *İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları (Yayın No. 1977-22)*.

Diğer Kaynaklar

- <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=IL> (05.04.2018)
- <http://www.britannica.com>, (Encyclopaedia Britannica 1994), "Palestine" maddesi.
- http://www.mfa.gov.tr/no_-275_-30-kasim-2012_-filistin_in-bm_de_uye-olmayan-gozlemci-devlet_-statusu-kazanmasi-hk_tr.mfa (30.11.2012)
- <http://www.aljazeera.com.tr/haber/isvec-filistini-devlet-olarak-tanidi> (30.10.2014)
- Temel Britannica Ansiklopedisi", (1993 basımı), 6.Cilt "Filistin" Maddesi, s.299.
- Collier's Encyclopaedia, (1974 basımı), "Palestine" maddesi, s.126.
- Meydan Larousse, "Büyük Lugat ve Ansiklopedisi", (1973 basımı), ¶ 12.Cilt "Yahudiler" Maddesi, s.694.
- İslam Ansiklopedisi, (1986 basımı), 13.Cilt "Yahudiler" Maddesi, s.339.
- İslam Konferansı Teşkilatı Kudüs Komitesi, *"Kudüs - Tarihi Belge"*, Çev.:Acar Tanlak, Cidde, 1998.
- İncil(Yeni Ahit, İstanbul, 1985.
- Tevratı Şerif (Eski Ahit), İstanbul, 1985.
- Cumhuriyet Gazetesi, 09 Mayıs 2000, Dış Haberler Bölümü.
- Keesing's Contemporary Archives, 1937-1940, s.3317-3318.
- Keesing's Contemporary Archives, 1940-1943, s.4742.
- Yearbook of United Nations, 1946-7, New York, 1946, s.276.
- Yearbook of UN. 1947-8, s.231-232.